

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 21, Αρ. 1 (2025)

Open Education: The Journal of Open and Distance Education and Educational Technology

Ο Ρόλος των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στην Επικοινωνία στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση: Απόψεις και Πρακτικές Φοιτητών/τριών

Απόστολος Κώστας, Βασιλική-Αγγελική Χρονοπούλου

doi: [10.12681/jode.39283](https://doi.org/10.12681/jode.39283)

Copyright © 2025, Απόστολος Κώστας, Βασιλική-Αγγελική Χρονοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

**Ο Ρόλος των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στην Επικοινωνία στην Τριτοβάθμια
Εκπαίδευση: Απόψεις και Πρακτικές Φοιτητών/τριών**

**The Role of Social Networking Applications in Communication in Higher Education:
Students' Views and Practices**

Απόστολος Κώστας
Επίκουρος Καθηγητής
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
apkostas@aegean.gr

Βασιλική-Αγγελική Χρονοπούλου
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
syliangel@hotmail.com

Extended Summary

The proliferation of the Internet has brought profound changes to the functioning of the economy, society, and education. The new socio-economic framework of the 21st century is marked by shifts in demographics and learner demands, alongside workforce mobility within the context of lifelong learning. Global networks and communities are formed and operate through digital technology, allowing millions of individuals (primarily young people) to interact, exchange information, and communicate.

Communication, a complex process, dynamically and variably influences human relationships across different contexts. Factors such as the age background of participants, the type, content, and medium of communication can positively or negatively impact effectiveness, potentially strengthening or weakening relationships, and supporting the achievement of both broad and specific goals, such as those in educational settings.

In this context, the rapid expansion of social software (Web 2.0) since the late 2000s has fueled scientific dialogue regarding its educational potential and the necessity, or not, of establishing a new learning model that considers the dynamics fostered by networking and distributed work. The term “Web 2.0” in international literature represents the dynamic nature that the World Wide Web (WWW) acquired in the

early 2000s, enabling direct collaboration and interaction among users. The development of Web 2.0 marked a turning point in communication frameworks, transforming how contemporary communication needs are met and leading to the creation and rapid expansion of social networking sites.

Social Networks (SNs) are tools that enable the formation of online communities where individuals with shared interests can connect. The most popular SN platforms (e.g., Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram) serve millions of user accounts. What distinguishes them from traditional media is their capacity not only for the publication of content but also for enabling communication and collaboration. Due to these new communication capabilities, SNs have quickly been integrated into educational settings, highlighting both theoretical and practical issues, such as the potential for these media to support the creation of digital communities in higher education.

Currently, SNs have become an integral part of students' lives, widely used and occupying a substantial portion of their daily activities. The ways in which students use SNs for communication, collaboration, and learning have been extensively examined at the international level, as reflected in the literature review of this study. However, the number of corresponding studies in Greece remains relatively small.

The purpose of this study is to investigate the role of SNs as an alternative channel of communication and collaboration in higher education and to answer research questions related to this role. Specifically, it examines the extent of SNs usage, which are the most popular networks among students, the extent to which SNs are used for educational purposes, and the advantages and disadvantages of such use. The study employed a quantitative research method, using a survey conducted with a sample of 235 Greek university students who completed an online questionnaire.

Data analysis revealed that students spend many hours daily using SNs, engaging with a variety of platforms. The majority utilize SNs for educational purposes and perceive numerous benefits, with the primary advantage being their role in facilitating communication and collaboration with peers. Some disadvantages were also identified, such as distractions and heightened concerns about privacy and security.

In conclusion, the findings indicate that SNs serve as a dynamic tool, encouraging communication and collaboration among students.

Keywords

Social Networks, Web 2.0, Higher Education, Students' Communication

Περίληψη

Τα κοινωνικά δίκτυα είναι ευρέως διαδεδομένα, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων ανθρώπων. Καθώς η κοινωνική δικτύωση αυξάνεται διαρκώς, αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος και της καθημερινής ζωής των σύγχρονων φοιτητών και φοιτητριών. Εξαιτίας της χρηστικότητας και της ταχύτητας των κοινωνικών δικτύων, παρέχονται νέες ευκαιρίες για την προώθηση της επικοινωνίας και της συνεργασίας στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει το ρόλο των κοινωνικών δικτύων ως εναλλακτικό δίαυλο επικοινωνίας και συνεργασίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και να απαντήσει σε ερευνητικά ερωτήματα που σχετίζονται με το ρόλο αυτό. Συγκεκριμένα, ερευνά ποιο είναι το επίπεδο χρήσης των κοινωνικών δικτύων, ποια είναι τα πιο δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα ανάμεσα στους φοιτητές και στις φοιτήτριες, αν γίνεται χρήση των κοινωνικών δικτύων για μαθησιακούς σκοπούς και ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα από τη χρήση αυτή. Για τη διεξαγωγή της έρευνας αξιοποιήθηκε η ποσοτική μέθοδος έρευνας με δημοσκόπηση και το δείγμα 235 φοιτητών/τριών ελληνικών Πανεπιστημίων, συμπλήρωσε ένα διαδικτυακό ερωτηματολόγιο. Από την στατιστική ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν, διαπιστώθηκε ότι οι φοιτητές/τριες αφιερώνουν πολλές ώρες την ημέρα στη χρήση των κοινωνικών δικτύων, χρησιμοποιούν αρκετά από αυτά και η πλειοψηφία τα αξιοποιεί για μαθησιακούς σκοπούς και θεωρεί ότι έχουν πολλά πλεονεκτήματα, με κυριότερο το ρόλο τους στην επικοινωνία και συνεργασία με τους συμφοιτητές και τις συμφοιτήτριές τους, αλλά και κάποια μειονεκτήματα, όπως ότι προκαλούν απόσπαση προσοχής και αυξάνουν τις ανησυχίες για την ιδιωτικότητα και την ασφάλεια. Συμπερασματικά, τα ευρήματα της έρευνας υποδεικνύουν ότι τα κοινωνικά δίκτυα χρησιμεύουν ως ένα δυναμικό εργαλείο, ενθαρρύνοντας την επικοινωνία και τη συνεργασία μεταξύ των φοιτητών και φοιτητριών.

Λέξεις κλειδιά

Κοινωνικά Δίκτυα, Web 2.0, Πανεπιστήμια, Φοιτητές/τριες, Επικοινωνία, Συνεργασία

Εισαγωγή

Η εξάπλωση του Διαδικτύου επέφερε ριζικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας, της κοινωνίας και της εκπαίδευσης. Το νέο κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο του 21^ο αι. χαρακτηρίζεται από αλλαγές στη δημογραφία και τις απαιτήσεις των εκπαιδευόμενων και από εργασιακή κινητικότητα στο πλαίσιο της δια βίου μάθησης. Παγκόσμια δίκτυα και κοινότητες μορφοποιούνται και λειτουργούν με την διαμεσολάβηση της ψηφιακής τεχνολογίας, όπου δισεκατομμύρια άνθρωποι (κυρίως νέοι) δρουν, ανταλλάσσουν πληροφορίες και φυσικά επικοινωνούν.

Η επικοινωνία είναι μια σύνθετη διαδικασία, η οποία επηρεάζει δυναμικά και πολυποίκιλα τις ανθρώπινες σχέσεις σε διάφορα πλαίσια αναφοράς. Το ηλικιακό υπόβαθρο των εμπλεκόμενων, ο τύπος, το περιεχόμενο και τα μέσα επικοινωνίας μπορούν να επηρεάσουν θετικά ή αρνητικά την αποτελεσματικότητα της, ως προς την ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση των σχέσεων και την επίτευξη κάποιων γενικότερων ή ειδικότερων στόχων που έμμεσα ή άμεσα προκύπτουν από το πλαίσιο αναφοράς, όπως για παράδειγμα την εκπαίδευση (Τίγκας, 2016). Στο πλαίσιο αυτό, η ραγδαία εξάπλωση του κοινωνικού λογισμικού (Web 2.0), ήδη από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, τροφοδοτεί τον επιστημονικό διάλογο περί των εκπαιδευτικών δυνατοτήτων του και της ανάγκης ή μη, καθορισμού ενός νέου μαθησιακού μοντέλου το οποίο θα λαμβάνει υπόψη του τις δυναμικές που αναπτύσσονται μέσα από τη δικτύωση και την κατανομημένη εργασία.

Στον όρο “Web 2.0” η διεθνής βιβλιογραφία αναπαριστά τη δυναμική διάσταση που απέκτησε ο Παγκόσμιος Ιστός (World Wide Web - WWW) στις αρχές της δεκαετίας του 2000, παρέχοντας τη δυνατότητα άμεσης συνεργασίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των χρηστών. Η ανάπτυξη του Web 2.0 αποτέλεσε τομή για το πλαίσιο επικοινωνίας, άλλαξε τα δεδομένα σε σχέση με την ικανοποίηση των σύγχρονων επικοινωνιακών αναγκών (Ετεοκλέους-Γρηγορίου & Μάνιου, 2012) και οδήγησε στη δημιουργία και ταχύτατη εξάπλωση των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης (social networking sites), οι οποίες στα ελληνικά αναφέρονται συνήθως ως μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ).

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) είναι τα εργαλεία που επιτρέπουν τη δημιουργία διαδικτυακών κοινοτήτων στις οποίες εντάσσονται άνθρωποι με κοινά ενδιαφέροντα. Τα περισσότερο δημοφιλή ΜΚΔ (Facebook, Twitter, LinkedIn,

Instagram κ.λ.π) εξυπηρετούν δισεκατομμύρια λογαριασμούς χρηστών. Το στοιχείο που τα διακρίνει από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης είναι η δυνατότητα επικοινωνίας και συνεργασίας που παρέχουν πέρα από τη δημοσίευση (δημοσιοποίηση) υλικού. Κατά τις Μανούσου και Χαρτοφύλακα (2011, σ. 499), «η μεγάλη σημασία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αλλά κυρίως της ίδιας της κοινωνικής δικτύωσης αφορά στην προσωπική έκφραση, την επικοινωνία, την πρόσβαση, την αλληλεπίδραση με την αξιοποίηση της τεχνολογίας».

Τα ΜΚΔ, χάρη στις νέες επικοινωνιακές δυνατότητες που δημιουργήσαν, εντάχθηκαν πολύ γρήγορα στις εργαλειοθήκες της εκπαίδευσης, αναδεικνύοντας θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα όπως είναι η δυνατότητα των μέσων αυτών να υποστηρίξουν τη δημιουργία ψηφιακών κοινοτήτων και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Πλέον, τα ΜΚΔ έχουν γίνει αναπόσπαστο μέρος της ζωής των φοιτητών/τριών, καθώς τα χρησιμοποιούν ευρέως και αφιερώνουν σε αυτά πολύ χρόνο από την καθημερινότητά τους. Ο τρόπος με τον οποίο τα ΜΚΔ αξιοποιούνται από τους φοιτητές/ες για επικοινωνία, συνεργασία και μάθηση, έχει διερευνηθεί σε διεθνές επίπεδο (Chen & Bryer, 2012) όπως ανέδειξε και η βιβλιογραφική ανασκόπηση της παρούσας έρευνας. Εντούτοις, ο αριθμός αντίστοιχων ερευνών στην Ελλάδα είναι αρκετά μικρός και μάλιστα σχεδόν όλες μελετούν την αξιοποίηση των ΜΚΔ αποκλειστικά στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Επομένως, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να διερευνήσει το ρόλο των ΜΚΔ ως εναλλακτικό δίαυλο επικοινωνίας και συνεργασίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και να απαντήσει σε ερευνητικά ερωτήματα που σχετίζονται με το ρόλο αυτό. Συγκεκριμένα, μέσω ενός ερωτηματολογίου σε φοιτητές/τριες σε διάφορα Α.Ε.Ι. της χώρας, διερευνά ποιο είναι το επίπεδο χρήσης των ΜΚΔ, ποια είναι τα πιο δημοφιλή ΜΚΔ ανάμεσα στους/στις φοιτητές/τριες, αν γίνεται χρήση των ΜΚΔ για ακαδημαϊκούς λόγους και ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η ανασκόπηση του ερευνητικού πεδίου που αφορά το θέμα της χρήσης των ΜΚΔ στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η περιγραφή του μεθοδολογικού πλαισίου της έρευνας, η παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων, καθώς και τα αντίστοιχα συμπεράσματα.

Web 2.0 και Κοινωνικό Λογισμικό

Ο όρος Web 2.0 απέκτησε ευρεία δημοσιότητα με το άρθρο “What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software” (O’Reilly, 2005), το οποίο αποτύπωσε τα βασικά χαρακτηριστικά του λεγόμενου κοινωνικού λογισμικού (social software). Το Web 2.0 αναπαριστά τη δυνατότητα διάδρασης των χρηστών με τις ιστοσελίδες με φυσικότερο και αποτελεσματικότερο τρόπο, λόγω της βελτίωσης της διεπιφάνειας χρήστη και αύξησης της χωρητικότητας των δικτύων επικοινωνίας και της χρήσης φορητών συσκευών. Η συνεπακόλουθη επικοινωνιακή δυναμική ενθάρρυνε τους χρήστες να προσθέτουν αξία στο μέσο καθώς το χρησιμοποιούν, να διαμοιράζονται, να παρατηρούν αλλαγές σε πραγματικό χρόνο και να συμμετέχουν σε συνεργατικές ομάδες στο Διαδίκτυο.

Εντέλει, η επικοινωνιακή δυναμική του μέσου και όχι η τεχνολογία αυτή καθαυτή αποτέλεσε την ουσιαστική διάκριση ανάμεσα στο Web 1.0 και στο Web 2.0, δηλαδή η διαφοροποίηση στο επίπεδο της διάδρασης, της συμπεριφοράς, της πρόσκτησης και συν-δημιουργίας γνώσης από τους χρήστες, όπου το περιεχόμενο μπορούσε πλέον να δημιουργείται και να δημοσιεύεται ευκολότερα και αμεσότερα από τους χρήστες σε σχέση με το Web 1.0 (Κώστας, 2018). Ανάλογα με το είδος των υπηρεσιών του, το κοινωνικό λογισμικό αποτελείται από Ιστοσελίδες Κοινωνικής Δικτύωσης, Δημοσίευσης και Δημιουργίας, ενώ η Dohn (2009) θεωρεί ως βασικά χαρακτηριστικά την συνεργατική και κατανεμημένη συγγραφή, την ενεργή συμμετοχή, την διαδραστική και πολύ-τροπική επικοινωνία, τον μετασχηματισμό του περιεχομένου (collaborative remixability) και την ανοικτότητα.

Σημείο αναφοράς αποτελεί ο διάλογος που αναπτύχθηκε γύρω από την εκπαιδευτική δυνατότητα (educational affordance) του κοινωνικού λογισμικού, λαμβάνοντας υπόψη θεωρητικά σχήματα όπως η Θεωρία Δυνατοτήτων (Gibson, 1979), η οποία, προσεγγίζοντας τη μάθηση ως ένα οικοσύστημα, υποστήριξε πως τα τεχνολογικά μέσα έχουν συγκεκριμένες δυνατότητες που οδηγούν τα υποκείμενα να δράσουν στη βάση των αντιλήψεων τους περί αυτών των δυνατοτήτων. Συνεπώς, κάθε μέσο διαθέτει ένα μοναδικό σύνολο χαρακτηριστικών (πραγματικών-εγγενών και λανθανουσών-αντιλαμβανόμενων), ή *πλαίσιο ευκαιριών και δυνατοτήτων διάδρασης* (Σοφός & Kron, 2010), η αναγνώριση των οποίων είναι ουσιώδης για την κατανόηση του τρόπου που μπορούν να επηρεάσουν την εκπαίδευση (Jafee, 2003).

Στο πλαίσιο αυτό, οι McLoughlin & Lee (2008) αναγνώρισαν ως βασικές παιδαγωγικές δυνατότητες του κοινωνικού λογισμικού τις παρακάτω, οι οποίες αναδεικνύουν έντονα την έννοια του *Δικτύου*, η οποία θεωρείται μία από τις βασικότερες οργανωσιακές δομές της σύγχρονης κοινωνίας (Castells, 2004) και αποτελεί τον πυρήνα του θεωρητικού σχήματος του Συνδεδεσισμού (Connectivism):

- την *συνδεσιμότητα* και την *κοινωνική συνάφεια*, όπου οι χρήστες αναπτύσσουν κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες με μια συμμετοχική κουλτούρα,
- την *συνεργατική ανακάλυψη* και *διαμοιρασμό πληροφοριών*, όπου οι χρήστες διαμοιράζονται δεδομένα και πληροφορίες,
- την *συν-δημιουργία περιεχομένου*, όπου οι χρήστες δημιουργούν, συναρμολογούν, οργανώνουν και διαμοιράζονται περιεχόμενο,
- την *συνάθροιση ψηφιακών πληροφοριών*, όπου οι χρήστες συγκεντρώνουν πληροφορίες και γνώσεις από διαφορετικές πηγές για προσωπική τους χρήση.

Ο Συνδεδεσισμός (Siemens, 2005) επιχειρηματολογεί στη βάση των αλλαγών που έχει επιφέρει η τεχνολογική ανάπτυξη και των ορίων των υφιστάμενων θεωριών μάθησης, θέτοντας κάποια βασικά ζητήματα, όπως για παράδειγμα τη μη γραμμικότητα της μάθησης και την επίδραση των δικτύων και της πολυπλοκότητας που επιφέρουν, το γεγονός πως κάποιες γνωστικές διεργασίες επιτελούνται ταχύτερα από τα ψηφιακά μέσα και πως τα άτομα και οι οργανισμοί θα πρέπει να παραμένουν ενημερωμένοι μέσα σε ένα διαρκώς εξελισσόμενο πληροφοριακό οικοσύστημα. Θεωρεί δε πως α) η μάθηση είναι μια διεργασία διασύνδεσης η οποία οδηγεί στην ενημερωμένη και αξιόπιστη γνώση, β) η γνώση συναντάται στην ετερότητα των απόψεων, γ) η διάκριση των συνδέσεων ανάμεσα σε διαφορετικά γνωστικά πεδία, ιδέες και έννοιες αποτελούν βασική δεξιότητα και πως δ) η ικανότητα της λήψης αποφάσεων σε σχέση με το τι πρέπει να μάθουμε, μέσα σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ψηφιακό πλαίσιο πληροφοριών, αποτελεί από τη φύση της μια μαθησιακή διαδικασία (Siemens, 2005).

Τέλος, εστιάζοντας ΜΚΔ, ουσιαστικά αναφερόμαστε στα εργαλεία μέσω των οποίων τα άτομα επικοινωνούν και μοιράζονται δεδομένα, πληροφορίες και γνώσεις στο πλαίσιο της κοινωνικής δικτύωσης, δηλαδή την μορφοποίηση και λειτουργία

διαδικτυακών σχηματισμών από άτομα με παρόμοια ενδιαφέροντα, ανάγκες και στόχους (Μανούσου & Χαρτοφύλακα, 2011).

Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση

Ειδικότερα στο πλαίσιο της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, τα θεσμικά ψηφιακά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα συχνά αδυνατούν να πετύχουν τον στόχο της επικοινωνίας μεταξύ των φοιτητών/τριων καθώς δεν υποστηρίζουν αποτελεσματικά την κοινωνική αλληλεπίδραση. Τα ΜΚΔ μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ενσωμάτωση τυπικής και άτυπης μάθησης και για να ξεπεραστούν οι περιορισμοί των «παραδοσιακών» Συστημάτων Διαχείρισης Μάθησης (ΣΔΜ) (Βλαχοπάνου και Παπαδάκης, 2019), αναδεικνύοντας τα βασικά κοινωνικά χαρακτηριστικά του Διαδικτύου ως μέσο επικοινωνίας, συνεργασίας και δημιουργικής έκφρασης. Την προσέγγιση αυτή ενισχύουν και τα αποτελέσματα δύο σχετικών ερευνών (Özmen & Atici, 2014; Petrovic et al., 2014) που δείχνουν πως τα ΜΚΔ μπορούν να χρησιμοποιούνται για εκπαιδευτικούς σκοπούς συμπληρωματικά με τα ακαδημαϊκά ΣΔΜ, τα οποία δεν παρέχουν δυνατότητες κοινωνικής δικτύωσης.

Τα ΜΚΔ είναι εύκολο να υποστηρίξουν τη δημιουργία κοινοτήτων μάθησης και την ανάδειξη νέων τύπων συνεργατικότητας (Selwyn, 2009), δεδομένου ότι διαθέτουν τα κατάλληλα στοιχεία γι' αυτό, όπως την δυνατότητα διαμοιρασμού αρχείων άμεσα και εύκολα και την ποικιλία επικοινωνιακών και αλληλεπιδραστικών ευκαιριών που προσφέρουν σε ένα ψηφιακό περιβάλλον απαλλαγμένο από φορμαλισμούς των ΣΔΜ. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι ποιο εύκολο για τους/τις φοιτητές/τριες να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να αναπτύξουν αλληλεπιδράσεις και να αλληλο-υποστηριχθούν σε μαθησιακές διαδικασίες (Anderson, 2005).

Τα ΜΚΔ διευκολύνουν τη σύνδεση και συνεργασία με ομότιμους, διευκολύνουν τη σύνδεση με ομάδες, παρέες και δίκτυα, τη σύγχρονη επικοινωνία με ομότιμους, την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της ομάδας, τη διαπραγμάτευση απόψεων μεταξύ των ομότιμων. Τα ΜΚΔ αποτελούν ένα πολύ καλό εργαλείο για την ανεύρεση, συγκέντρωση και διαμοιρασμό πληροφοριών και πηγών μεταξύ των μελών της ομάδας (Βλαχοπάνου & Παπαδάκης, 2019).

Ταυτόχρονα, φαίνεται πως τα ΜΚΔ μπορούν να αποτελέσουν λύση για την υποστήριξη μη μαθησιακών διαδικασιών που απαιτούν γρήγορη και ασφαλή

επικοινωνία και πληροφόρηση μεταξύ των εμπλεκόμενων (οργάνωση εξετάσεων, δηλώσεις μαθημάτων, προγραμματισμός μαθημάτων, αναπληρώσεις, επίλυση αποριών, ανταλλαγή θεμάτων, λύσεων, ιδεών, κλπ.) (Ετεοκλέους-Γρηγορίου & Μάνιου, 2012· Βλαχοπάνου & Παπαδάκης, 2019).

Σε σχέση με τα προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση των ΜΚΔ, οι Ετεοκλέους-Γρηγορίου & Μάνιου (2012) αναφέρονται στο ψηφιακό χάσμα, οι Brady et al. (2010) θεωρούν χρονοβόρες τις διαδικασίες ενημέρωσης και σχολιασμού και θέτουν ζητήματα ασφάλειας και ιδιωτικότητας, ο Hargadon (2009) προτείνει για λόγους ασφάλειας την ανάπτυξη αμιγώς ακαδημαϊκών ιστότοπων δικτύωσης, η Ιοαννου (2009) θεωρεί πως οι ακαδημαϊκές συζητήσεις στα ΜΚΔ ενδέχεται να διακρίνονται από έλλειψη συνοχής και σύνθεσης απόψεων, οι Özmen & Atici (2014) και Petrovic et al. (2014) προειδοποιούν ότι τα ΜΚΔ επιτρέπουν την αντιγραφή των ιδεών και την απόσπαση της προσοχής και τέλος οι Ετεοκλέους-Γρηγορίου και Μάνιου (2012), αναγνωρίζοντας τις προαναφερθείσες αδυναμίες, προτείνουν τη δημιουργία κλειστών ομάδων υπό την ευθύνη των διδασκόντων.

Αναφορικά με τους επιμέρους στόχους της χρήσης των ΜΚΔ στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η διεθνής έρευνα εξετάζει μεταξύ άλλων, την επιρροή τους στην ακαδημαϊκή επίδοση των φοιτητών/τριών, την πρόθεση χρήσης τους, τους τρόπους αξιοποίησής τους, τα πλεονεκτήματα/μειονεκτήματα και την επίδραση τους σε διαφορετικά πλαίσια αναφοράς:

A) ΜΚΔ και Θετική Ακαδημαϊκή Επίδοση

- Η έρευνα του Mahdi (2019) σε 132 προπτυχιακούς φοιτητές/τριες στην Σαουδική Αραβία έδειξε ότι η χρήση των ΜΚΔ αυξάνει τις ευκαιρίες για ακαδημαϊκή αριστεία, με τους φοιτητές/τριες να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως κινητοποιημένους, υπεύθυνους και επίμονους ως προς τη μάθησή τους.
- Οι Ansari & Khan (2020) σε έρευνα 360 προπτυχιακών φοιτητών/τριών στην Ινδία βρήκαν θετική σύνδεση μεταξύ της αλληλεπίδρασης σε ΜΚΔ και της ακαδημαϊκής επίδοσης.
- Η έρευνα των Valdez et al. (2020) σε 1137 φοιτητές/τριες σε 5 διαφορετικές χώρες (Ισραήλ, Ιράκ, Ομάν, Φιλιππίνες, Τουρκία) έδειξε μια θετική συσχέτιση μεταξύ της αφοσίωσης στη μελέτη και του βαθμού χρήσης των ΜΚΔ.

- Οι Ashraf et al. (2021) σε έρευνα 261 φοιτητών/τριών στην Κίνα συμπέραναν πως τα ΜΚΔ βοηθούν στη δημιουργία ανοικτών περιβαλλόντων μάθησης ενισχύοντας τη συνεργασία και την επικοινωνία και επιδρώντας θετικά στην ακαδημαϊκή επίδοση.
- Οι Khan et al. (2021) σε έρευνα 289 φοιτητών/τριων την περίοδο της πανδημίας στο Πακιστάν παρουσιάζουν θετική σχέση μεταξύ ακαδημαϊκής επίδοσης και ΜΚΔ μέσα από την ενίσχυση της επικοινωνίας με ομότιμους.
- Τέλος, οι Bouton et al. (2021) ρώτησαν 713 φοιτητές/τριες στο Ισραήλ και οι απαντήσεις τους έδειξαν πως χρησιμοποιούν τα ΜΚΔ εκτενώς για σκοπούς μελέτης, κοινωνικούς και ψυχαγωγικούς και θεωρούν ότι βελτιώνει την ακαδημαϊκή τους επίδοση.

Β) ΜΚΔ και Αρνητική Ακαδημαϊκή Επίδοση

- Ο Lau (2017) σε έρευνα του σε 348 φοιτητές/τριες στο Χονγκ Κονγκ εντόπισε αρνητική επίδραση του multitasking λόγω της χρήσης ΜΚΔ στην ακαδημαϊκή επίδοση.
- Οι Ahmed et al. (2018) σε έρευνα 1.508 φοιτητών/τριων στη Γκάνα έδειξαν πως η παρατεταμένη χρήση ΜΚΔ έχει αρνητική επίδραση στη ποιότητα μελέτης τους.
- Οι Leyrer-Jackson & Wilson (2018) σε έρευνα τους σε 234 φοιτητές/τριες στις ΗΠΑ ανέφεραν διάσπαση προσοχής λόγω της παρατεταμένης χρήσης των ΜΚΔ και αρνητική επίδραση στο χρόνο μελέτης.
- Τέλος, οι Kolhar et al. (2021) σε 300 φοιτητρίες στην Σαουδική Αραβία εντόπισαν παρατεταμένη χρήση ΜΚΔ για μη ακαδημαϊκούς σκοπούς, γεγονός που συσχετίστηκε με απόσπαση προσοχής, αρνητική επίδραση στην ακαδημαϊκή επίδοση και χαμηλή ποιότητα ύπνου.

Γ) ΜΚΔ και Αντίληψεις/Προθέσεις για την Χρήση τους

- Ο Τίγκας (2016) διερεύνησε τις απόψεις 334 φοιτητών/τριων στην Ελλάδα για τα ΜΚΔ στην εξΑΕ, αποτυπώνοντας την θετική αντίληψη τους για την διάσταση της συνεργασίας και της κοινότητας και την αρνητική τους αντίληψη για την ασφάλεια χρήσης των ΜΚΔ.

- Οι Dumpit & Fernandez (2017) σε έρευνα τους σε 500 φοιτητές/τριες στις Φιλιππίνες συσχέτισαν την πρόθεση χρήσης των ΜΚΔ με την αντιληπτή χρησιμότητα και ευκολία χρήσης τους, καθώς και την αξιοπιστία και ταχύτητα της σύνδεσης στο Διαδίκτυο.
- Οι Salloum et al. (2018) μελέτησαν την χρήση των ΜΚΔ από 333 φοιτητές/τριες στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και βρήκαν πως η πρόθεση χρήσης σχετίζεται με την προσδοκώμενη απόδοση, προσπάθεια, κοινωνική επιρροή, ενώ η πραγματική χρήση τους εστιάζει στην επικοινωνία και συνομιλία, κοινή χρήση βίντεο και φωτογραφιών, ενημέρωση κατάστασης και προφίλ και για εκπαιδευτικούς σκοπούς.
- Οι Rahman et al. (2020) σε έρευνα τους σε 109 φοιτητές/τριες στις ΗΠΑ συσχέτισαν την πρόθεση χρήσης και την ικανοποίηση με την αντιληπτή χρησιμότητα, ασφάλεια και εκπαιδευτική διάσταση των ΜΚΔ.

Δ) ΜΚΔ και Αξιοποίηση στην Εκπαιδευτική Διαδικασία

- Οι Kostas & Sofos (2017) στην Ελλάδα διερεύνησαν την υποστήριξη από ομότιμους κατά τη διάρκεια της πρακτικής άσκησης, σε μια ομάδα με 165 φοιτητές/τριες που αξιολόγησαν την εικονική κοινότητα σε περιβάλλον Web 2.0, μέσω της οποίας βελτίωσαν το επίπεδο μάθησης και ανάπτυξής τους, την κοινωνικο-συναισθηματική τους κατάσταση και το βαθμό ικανοποίησής τους από την πρακτική άσκηση.
- Η Smith (2017) σε έρευνα της στον Καναδά σε 700 φοιτητές/τριες βρήκε πως οι εφαρμογές Google, η κοινωνική δικτύωση και η κοινή χρήση αρχείων, είναι ο λόγος για τον οποίο επιλέγουν να τα χρησιμοποιούν, στο πλαίσιο επίλυσης προβλημάτων, κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αλλά και ατομικής μελέτης.
- Οι Κωτσιδης και Αναστασιάδης (2019) στην Ελλάδα χρησιμοποίησαν πιλοτικά ένα ΜΚΔ εντός πανεπιστημίου στα πλαίσια μεταπτυχιακού μαθήματος και διερεύνησαν απόψεις 19 φοιτητών/τριών, σύμφωνα με τις οποίες ενισχύθηκε η επικοινωνία, η αλληλεπίδραση, η ενημέρωση και ο διαμοιρασμός πόρων μεταξύ τους.
- Οι Hinojo-Lucena et al. (2020) μελέτησαν την χρήση ΜΚΔ για την διεθνή συνεργασία φοιτητών/τριων μεταξύ Ισπανίας και Αγγλίας, όπου τα

αποτελέσματα έδειξαν βελτίωση της μάθησης μέσα από τη συνεργασία, τη συλλογική εργασία και την κοινωνική συνάφεια για την ανταλλαγή πληροφοριών.

- Τέλος, οι Wang et al. (2021) μελέτησαν την εμπιστοσύνη και την ιδιωτικότητα σε σχέση με την αντιληπτή αποτελεσματικότητα των ΜΚΔ σε ένα δείγμα 96 φοιτητών/τριων στο Χονγκ Κονγκ, οι οποίοι φάνηκε να προτιμούν την επικοινωνία μεταξύ ομοτίμων σε σχέση με τους διδάσκοντες, εκφράζοντας παράλληλα επιφυλάξεις σε σχέση με το απόρρητο της επικοινωνίας.

Ε) ΜΚΔ και Επιδράσεις σε Άλλα Πλαίσια Αναφοράς

- Οι Jeri-Yabar et al. (2019) διερευνήσαν την σχέση μεταξύ ΜΚΔ και κατάθλιψης σε ένα δείγμα 212 φοιτητών/τριών στο Περού, όπου τα αποτελέσματα έδειξαν να υπάρχει συσχέτιση.
- Οι Aljuboori et al. (2020) σε έρευνα 201 φοιτητών/τριών στο Ιράκ μελέτησαν τις επιπτώσεις των ΜΚΔ, αναδεικνύοντας επιφυλάξεις ως προς την πολιτική επιρροή της κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και κινδύνων για την υγεία.
- Οι García et al. (2020) μελέτησαν τις αντιλήψεις 338 φοιτητών/τριών στην Ισπανία, με την Γενιά Υ να αντιλαμβάνεται σε μεγαλύτερο βαθμό τα ΜΚΔ ως απαραίτητο στοιχείο της καθημερινότητας, σε επίπεδο διασύνδεσης, επικοινωνίας και ενημέρωσης.
- Οι Issa et al. (2021) σε έρευνα τους σε 1180 φοιτητές/τριες σε πανεπιστήμια της Μέσης Ανατολής μελέτησαν την χρήση των ΜΚΔ στην κουλτούρα και τη βιωσιμότητα, με θετικά ευρήματα.

Συμπερασματικά, από τα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών, προκύπτει πως οι φοιτητές/τριες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε διεθνές επίπεδο είναι αρκετά εξοικειωμένοι με την χρήση των ΜΚΔ, αφιερώνουν σημαντικό χρόνο σε αυτά για ακαδημαϊκούς και μη λόγους, διαθέτουν προφίλ σε διαφορετικά ΜΚΔ, αναγνωρίζουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά χαρακτηριστικά στα ΜΚΔ, ενώ εκφράζουν έντονα την ανησυχία τους σε θέματα ασφάλειας και ιδιωτικότητας από την χρήση των ΜΚΔ και των φορητών συσκευών.

Μεθοδολογία Έρευνας

Σκοπός και Ερευνητικά Ερωτήματα

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση που προηγήθηκε ανέδειξε τον μικρό αριθμό αντίστοιχων ερευνών στην Ελλάδα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση και συνεπώς την αναγκαιότητα διερεύνησης του ρόλου των ΜΚΔ ως εναλλακτικού διαύλου επικοινωνίας και συνεργασίας των φοιτητών/τριων στην ελληνικά πανεπιστήμια.

Τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία τέθηκαν βάση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, είναι τα εξής:

EE1: Ποιο είναι το επίπεδο και ο τρόπος χρήσης των ΜΚΔ;

EE2: Σε ποιο βαθμό τα ΜΚΔ χρησιμοποιούνται για ακαδημαϊκούς σκοπούς;

EE3: Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των ΜΚΔ;

Εργαλείο Συλλογής Δεδομένων και Δείγμα

Η εργασία είχε στόχο την συλλογή εμπειρικών δεδομένων σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, προκειμένου να περιγράψει τη φύση υφιστάμενων συνθηκών στο υπό διερεύνηση θέμα (Robson, 2010) και ακολουθεί ποσοτική προσέγγιση, βασισμένη σε απαντήσεις που συλλέγονται μέσω ενός διαδικτυακού ερωτηματολογίου με κλειστού τύπου ερωτήσεις.

Για τη δημιουργία του ερωτηματολογίου αξιοποιήθηκαν ερωτήσεις από έρευνες που μελετήθηκαν κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, με δηλώσεις σε κλίμακα Likert-5 (1. Διαφωνώ απόλυτα, 2. Διαφωνώ, 3. Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ, 4. Συμφωνώ, 5. Συμφωνώ απόλυτα). Ο συντελεστής Cronbach's alpha (Tavakol & Dennick, 2011) του ερωτηματολογίου υπολογίσθηκε στο 0,902 και συνεπώς η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής για τις ερωτήσεις κλειστού τύπου κρίθηκε υψηλή.

Το ερωτηματολόγιο αναπτύχθηκε με την εφαρμογή Google Forms ώστε να μπορέσει να προωθηθεί με ευκολία ως ηλεκτρονικός σύνδεσμος και πραγματοποιήθηκε πιλοτική εφαρμογή του σε μικρή ομάδα 12 φοιτητών/τριών για έλεγχο (van Teijlingen & Hundley, 2001). Ακολούθησε η επεξεργασία του ερωτηματολογίου, με διορθώσεις που αφορούσαν τη μορφή, τη διατύπωση, το περιεχόμενο και τον αριθμό των ερωτήσεων. Μετά το πέρας αυτής της διαδικασίας, διαμορφώθηκε το τελικό ερωτηματολόγιο (Πίνακας 1), το οποίο διανεμήθηκε μέσω e-mail, Facebook και Viber και ήταν διαθέσιμο προς συμπλήρωση το διάστημα 12-30 Μαρτίου 2024.

Ερευνητικά ερωτήματα	Ερωτήσεις ερωτηματολογίου	Έρευνες στις οποίες στηρίχθηκε το ερωτηματολόγιο
Δημογραφικά στοιχεία	1. Φύλο 2. Ηλικία 3. Ιδιότητα (Προπτυχιακός/ή, Μεταπτυχιακός/ή, Διδακτορικός/ή) 4. ΑΕΙ 5. Τμήμα 6. Χρήση ΜΚΔ από συσκευή (Smartphone, Tablet, Laptop, Desktop, Άλλο)	
ΕΕ1. Ποιο είναι το επίπεδο χρήσης των ΜΚΔ;	7. Πόσες ώρες την ημέρα αφιερώνετε στη χρήση των κοινωνικών δικτύων; < 1 ώρα, 1-2 ώρες, 3-4 ώρες, 5-6 ώρες, > 6 ώρες 8. Επιλέξτε βαθμό χρήσης για τα παρακάτω κοινωνικά δίκτυα: Facebook, Snapchat, Instagram, Twitter/X, Pinterest, LinkedIn, WhatsApp, Tik Tok, YouTube, Viber, Skype, Άλλο	Kolhar et al. (2021)
ΕΕ2. Τα ΜΚΔ χρησιμοποιούνται για ακαδημαϊκούς σκοπούς;	<i>Σε σχέση με τα επίσημα κανάλια επικοινωνίας του Πανεπιστημίου και του Τμήματός σας (π.χ. ιστοσελίδες, Moodle, eClass), σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;</i> 9. Προτιμώ να ενημερώνομαι για ακαδημαϊκά θέματα από τα κοινωνικά δίκτυα. 10. Προτιμώ να ενημερώνομαι για φοιτητικά θέματα από τα κοινωνικά δίκτυα. 11. Προτιμώ να επικοινωνώ με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου μέσω των κοινωνικών δικτύων. 12. Προτιμώ να επικοινωνώ με τους/τις διδάσκοντες/ουσες μου μέσω των κοινωνικών δικτύων. 13. Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο εύκολη. 14. Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο άμεση. 15. Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο αξιόπιστη. 16. Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο έγκυρη. 17. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο εύκολα στη χρήση. 18. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο ασφαλή στη χρήση. <i>Σε σχέση με τον τρόπο που αξιοποιείτε τα κοινωνικά δίκτυα, σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;</i> 19. Ενημερώνομαι για το πρόγραμμα σπουδών. 20. Ενημερώνομαι για τα μαθήματα. 21. Ενημερώνομαι για τις εξετάσεις. 22. Ενημερώνομαι για μεταπτυχιακές σπουδές. 23. Ενημερώνομαι για το Erasmus+. 24. Αναζητώ πληροφορίες και μαθησιακούς πόρους σε κοινωνικά δίκτυα. 25. Διαμοιράζομαι μαθησιακούς πόρους με συμφοιτητές/τριες.	Ansari & Khan (2020)

	26. Μοιράζομαι τις ιδέες ή τις απόψεις μου με συμφοιτητές/τριες. 27. Συνεργάζομαι με συμφοιτητές/τριες στα πλαίσια του μαθήματος. 28. Ενημερώνομαι για επιστημονικά θέματα.	
ΕΕ3. Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των ΜΚΔ;	<i>Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην επικοινωνία και συνεργασία με τους/τις συμφοιτητές/τριές σας;</i> 29. Επικοινωνώ με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου συχνά. 30. Συνεργάζομαι με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου συχνά. 31. Επικοινωνώ με φοιτητές/τριες από διαφορετικά Πανεπιστήμια. 32. Ενημερώνομαι συνεχώς για θέματα που ενδιαφέρουν. 33. Ενημερώνομαι για θέματα του φοιτητικού συλλόγου και των φοιτητικών παρατάξεων. 34. Ενημερώνομαι για κοινωνικά θέματα και εκδηλώσεις στο Πανεπιστήμιο. 35. Αναπτύσσω διασταυρούμενες σχέσεις με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου (π.χ. καλλιτεχνικά ταλέντα, αθλητισμός και κοινά ενδιαφέροντα). 36. Συμμετέχω σε ομάδες με κοινά ενδιαφέροντα. <i>Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην προσωπική σας βελτίωση;</i> 37. Μαθαίνω νέες πληροφορίες. 38. Αποκτώ καλύτερη αντίληψη παγκόσμιων και τοπικών ζητημάτων. 39. Θυμάμαι ιστορικά γεγονότα. 40. Αναπτύσσω τις προσωπικές και επικοινωνιακές μου δεξιότητες. 41. Διευρύνω τις κοινωνικές μου επαφές. 42. Διευρύνω τις επαγγελματικές μου επαφές. 43. Ενημερώνομαι για ευκαιρίες απασχόλησης. <i>Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην ενίσχυση των σπουδών σας;</i> 44. Αποκτώ θετική στάση απέναντι στη μελέτη και την εργασία. 45. Ολοκληρώνω τη μελέτη μου πιο γρήγορα. 46. Κατανώ και λύνω προβλήματα μελέτης πιο εύκολα. 47. Εστιάζω περισσότερο σε δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής. 48. Ολοκληρώνω την ερευνητική μου μελέτη πιο εύκολα. 49. Μελετώ αυτόνομα. <i>Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην πρόκληση άγχους και μοναξιάς;</i> 50. Με αγχώνουν. 51. Με κάνουν να νιώθω μόνος/η.	Issa et al. (2021)

	52. Με κάνουν να νιώθω άρρωστος/η και μη υγιής. 53. Μου προκαλούν πλήξη. <i>Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην πρόκληση απόσπασης προσοχής και κάμψη των σπουδών σας;</i> 54. Μειώνουν τις γραμματικές και συντακτικές δεξιότητές μου. 55. Με αποτρέπουν από το να θυμάμαι βασικές γνώσεις και δεξιότητες. 56. Μου αποσπούν την προσοχή εύκολα. 57. Με αποτρέπουν από το να συγκεντρώνομαι περισσότερο σε δραστηριότητες γραφής και ανάγνωσης. 58. Μειώνουν τη βαθύτερη σκέψη μου. 59. Με αποτρέπουν από το να ολοκληρώνω τη μελέτη μου εγκαίρως. 60. Με αποτρέπουν από το να ολοκληρώνω την εργασία μου εγκαίρως. <i>Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην ιδιωτικότητα και ασφάλειά σας;</i> 61. Αυξάνουν ανησυχίες για την ιδιωτικότητα. 62. Αυξάνουν ανησυχίες για την ασφάλεια. 63. Αυξάνουν ανησυχίες για την πνευματική ιδιοκτησία. 64. Με κάνουν να νιώθω ανασφαλής να δημοσιοποιώ προσωπικές λεπτομέρειες για λόγους κλοπής προσωπικών πληροφοριών.	

Πίνακας 1: Ερευνητικά ερωτήματα, ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και έρευνες που αξιοποιήθηκαν

Η ομάδα στόχου ήταν οι φοιτητές/τριες σε ελληνικά πανεπιστήμια κατά το ακαδημαϊκό έτος 2023-24. Στις ποσοτικές έρευνες μέσω ερωτηματολογίου χρησιμοποιείται τυχαία δειγματοληψία για να περιγράψει και να εντοπίσει απόψεις, στάσεις και πεποιθήσεις (Cohen et al., 2011). Όμως, λόγω της δυσκολίας εφαρμογής μιας μεθόδου τυχαίας δειγματοληψίας, λόγω περιορισμών σε χρόνο και πόρους, στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε η μέθοδος της δειγματοληψίας ευκολίας (Creswell, 2012). Το δείγμα ευκολίας αποτέλεσαν τελικά 235 φοιτητές/τριες που απάντησαν το ερωτηματολόγιο και η ανάλυση των απαντήσεων τους έγινε με το λογισμικό IBM SPSS v.26. Λόγω των περιορισμών της μεθόδου δειγματοληψίας, τα αποτελέσματα δεν είναι γενικεύσιμα για όλο τον πληθυσμό των φοιτητών/τριών.

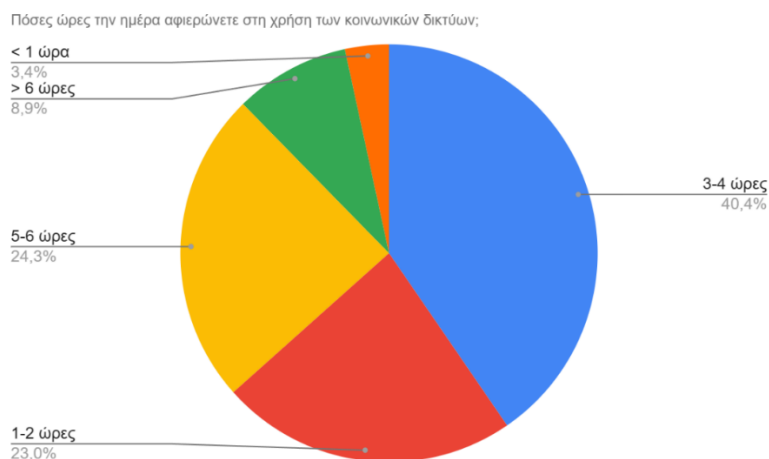
Δημογραφικά	Συχνότητα (%)
Φύλο	196 γυναίκες (83,4%) 39 άνδρες (16,6%)
Ηλικία (έτη)	18-22 (160, 68,1%) 23-30 (39, 16,6%) 31-40 (25, 10,6%) 41-50 (7, 3%) >50 (4, 1,7%).
Επίπεδο σπουδών	219 (93,2%) προπτυχιακά προγράμματα σπουδών 13 (5,5%) μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών 3 (1,3%) διδακτορική διατριβή
ΑΕΙ φοίτησης	154 (65,5%) Πανεπιστήμιο Αιγαίου 72 (30,6%) ΕΚΠΑ 9 (3,9%) άλλα ΑΕΙ
Συσκευή πρόσβασης σε ΜΚΔ	Κινητό 228 (97%) Φορητός Η/Υ 159 (67,7%) Tablet 29 (12,3%) Σταθερός Η/Υ 28 (11,9%) Όλες οι συσκευές 1 (0,4%)

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος (N=235)

Αποτελέσματα

Επίπεδο χρήσης των ΜΚΔ (ΕΕ1)

Στο ερώτημα «7. Πόσες ώρες την ημέρα αφιερώνετε στη χρήση των κοινωνικών δικτύων;» 95 άτομα (40,4%) απάντησαν 3-4 ώρες, 57 άτομα (24,3%) απάντησαν 5-6 ώρες, 54 άτομα (23%) απάντησαν 1-2 ώρες, 21 άτομα (8,9%) απάντησαν πάνω από 6 ώρες και 8 άτομα (3,4%) απάντησαν λιγότερο από 1 ώρα (Εικόνα 1).

Εικόνα 1: Ώρες/ημέρα που αφιερώνουν οι φοιτητές/τριες στη χρήση ΜΚΔ

Στο ερώτημα «8. Επιλέξτε βαθμό χρήσης για τα παρακάτω κοινωνικά δίκτυα: Facebook, Snapchat, Instagram, Twitter/X, Pinterest, LinkedIn, WhatsApp, Tik Tok, YouTube, Viber, Skype, Άλλο» οι φοιτητές/τριες απάντησαν βάση του Πίνακα 2.

ΜΚΔ	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Instagram	3,71	1,311
YouTube	3,63	1,036
Tik Tok	2,91	1,667
Viber	2,58	1,215
Facebook	2,26	1,200
Snapchat	1,23	,553
Twitter/X	1,20	,588
Pinterest	1,95	1,093
Skype	1,34	,687
WhatsApp	1,29	,674
LinkedIn	1,14	,439

Πίνακας 2: Βαθμός χρήσης ΜΚΔ

Από τις απαντήσεις των φοιτητών/τριών προκύπτει πως διαθέτουν λογαριασμό σε τουλάχιστον 2 έως 11 διαφορετικά ΜΚΔ (Μ.Τ: 5,49, Τ.Α.: 1,594) (Πίνακας 3). Για παράδειγμα, 64 φοιτητές/τριες δήλωσαν πως διαθέτουν λογαριασμό σε 5 διαφορετικά ΜΚΔ και 55 φοιτητές/τριες πως διαθέτουν λογαριασμό σε 6 ΜΚΔ.

Αριθμός διαφορετικών ΜΚΔ	Συχνότητα	%
2	5	2,1
3	15	6,4
4	42	17,9
5	64	27,2
6	55	23,4
7	29	12,3
8	15	6,4
9	7	3,0
10	2	,9
11	1	,4
Σύνολο	235	100

Πίνακας 3: Αριθμός ΜΚΔ που χρησιμοποιούν οι φοιτητές/τριες

Το μη-παραμετρικό κριτήριο Mann-Whitney U test χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο ύπαρξης ή μη, στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ του φύλου και του αριθμού, ωρών χρήσης και τύπου ΜΚΔ (Πίνακας 4).

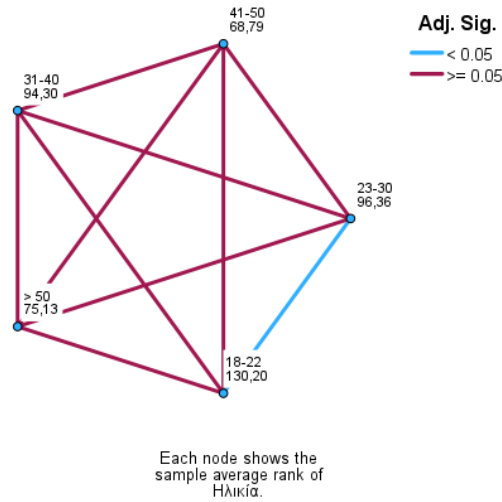
	Mean rank (Φοιτητής)	Mean rank (Φοιτήτρια)	U	z	p*
Αριθμός ΜΚΔ	92,49	123,08	4817,00	2,621	0,009
Ώρες χρήσης ΜΚΔ	97,47	122,08	4622,00	2,168	0,03
Facebook	132,58	115,10	3253,00	-1,532	0,125
Snapchat	103,24	120,94	4397,50	2,250	0,024
Instagram	78,08	125,94	5379,00	4,177	0,001
Twitter/X	130,5	115,51	3334,50	-2,140	0,032
Pinterest	59,97	129,55	6085,00	6,220	0,001
LinkedIn	116,91	118,22	3864,50	0,198	0,843
WhatsApp	131,51	115,31	3295,00	-1,967	0,049
Tik Tok	81,04	125,35	5263,50	3,859	0,001
YouTube	124,56	116,69	3566,00	-0,686	0,93
Viber	113,96	118,80	3979,50	0,421	0,673
Skype	113,59	118,80	3994,00	0,596	0,551

*Επίπεδο σημαντικότητας: 0,05

Πίνακας 4: Έλεγχος συσχέτισης για το «Φύλο»

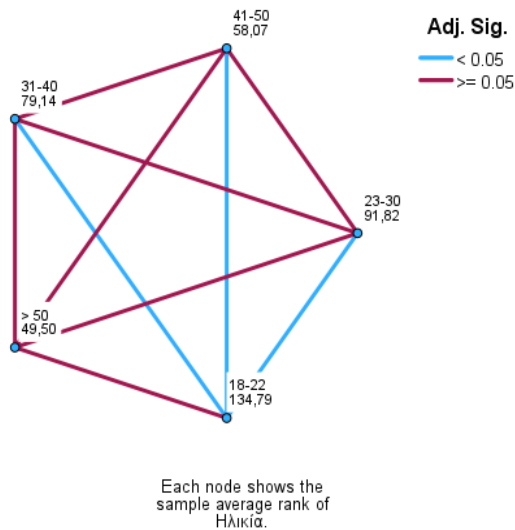
Το μη-παραμετρικό κριτήριο Kruskal-Wallis H test με συγκρίσεις ανά ζεύγη χρησιμοποιώντας τη διαδικασία Dunn (1964) με διόρθωση Bonferroni για πολλαπλές συγκρίσεις και προσαρμοσμένες τιμές p χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο ύπαρξης ή μη, στατιστικά σημαντικών διαφορών μεταξύ της ηλικίας και του αριθμού, ωρών χρήσης και τύπου ΜΚΔ.

Δεν βρέθηκε συσχέτιση μεταξύ ηλικίας και αριθμού ΜΚΔ. Βρέθηκε πως η κατανομή των ωρών χρήσης μέσα στην ημέρα ήταν στατιστικά σημαντικά διαφορετική μεταξύ των ηλικιακών ομάδων των φοιτητών/τριών, $\chi^2(8)=19,194$, $p = 0,001$. Η ανάλυση Post hoc ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των φοιτητών/τριών με ηλικία 18-22 έτη (mean rank=1302,0) και 23-30 έτη (mean rank=96,36) (Εικόνα 2).

Εικόνα 2: Έλεγχος συσχέτισης για την «Ηλικία» και τις ώρες χρήσης ανά ημέρα

Επίσης, βρέθηκε πως ο τύπος ΜΚΔ ήταν στατιστικά σημαντικά διαφορετικός μεταξύ των ηλικιακών ομάδων των φοιτητών/τριών για το Facebook, Snapchat, Instagram, Twitter/X, LinkedIn, WhatsApp, Tik Tok και Viber. Για παράδειγμα, για το ΜΔΚ Facebook, η ανάλυση Post hoc ανέδειξε στατιστικά σημαντικά διαφορές μεταξύ των φοιτητών/τριών με ηλικία 18-22 έτη (mean rank=134,79), 23-30 έτη (mean rank=91,82) και 31-40 (mean rank=79,14) (Εικόνα 3).

Εικόνα 3: Έλεγχος συσχέτισης για την «Ηλικία» και το ΜΚΔ Instagram

Χρήση των ΜΚΔ για ακαδημαϊκούς σκοπούς (ΕΕ2)

Στο ερώτημα «Σε σχέση με τα επίσημα κανάλια επικοινωνίας του Πανεπιστημίου και του Τμήματός σας (π.χ. ιστοσελίδες, Moodle, eClass), σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριων παρουσιάζονται στο Πίνακα 4. Προκύπτει πως αναφορικά με τη σχέση των ΜΚΔ με τα επίσημα κανάλια επικοινωνίας του Πανεπιστημίου και του Τμήματος (π.χ. ιστοσελίδες, Moodle, eClass), οι φοιτητές/τριες φαίνεται να συμφωνούν πως τα ΜΚΔ είναι πιο εύκολα στη χρήση, η πληροφόρηση είναι πιο άμεση και πιο εύκολη σε σχέση με τα επίσημα κανάλια επικοινωνίας του Πανεπιστημίου, προτιμούν να επικοινωνούν με τους/τις συμφοιτητές/τριες τους μέσω των ΜΚΔ και ότι προτιμούν να ενημερώνονται για φοιτητικά θέματα.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο εύκολα στη χρήση.	3,88	,941
Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο άμεση.	3,75	1,166
Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο εύκολη.	3,72	1,101
Προτιμώ να επικοινωνώ με τους/τις συμφοιτητές/τριές μου μέσω των κοινωνικών δικτύων.	3,65	1,168
Προτιμώ να ενημερώνομαι για φοιτητικά θέματα από τα κοινωνικά δίκτυα.	3,42	1,093
Προτιμώ να ενημερώνομαι για ακαδημαϊκά θέματα από τα κοινωνικά δίκτυα.	3,12	1,210
Προτιμώ να επικοινωνώ με τους/τις διδάσκοντες/ουσές μου μέσω των κοινωνικών δικτύων.	2,77	1,247
Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο αξιόπιστη.	2,36	,970
Η πληροφόρηση από τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο έγκυρη.	2,29	,938
Τα κοινωνικά δίκτυα είναι πιο ασφαλή στη χρήση.	2,20	,928

Πίνακας 4: Σχέση των ΜΚΔ με τα επίσημα κανάλια επικοινωνίας του Πανεπιστημίου

Στο ερώτημα «Σε σχέση με τον τρόπο που αξιοποιείτε τα κοινωνικά δίκτυα, σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις παρακάτω δηλώσεις;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριων παρουσιάζονται στο Πίνακα 5, όπου αποτυπώνεται η προτίμηση

τους στην συνεργασία τους με συμφοιτητές/τριες μέσω των ΜΚΔ και η ενημέρωση τους για δύο ίσως σημαντικότερα θέματα της ακαδημαϊκής ζωής, δηλαδή η διεξαγωγή των μαθημάτων και οι εξετάσεις.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Συνεργάζομαι με συμφοιτητές/τριες στα πλαίσια του μαθήματος.	3,84	1,080
Ενημερώνομαι για τα μαθήματα.	3,78	1,173
Ενημερώνομαι για τις εξετάσεις.	3,73	1,227
Μοιράζομαι τις ιδέες ή τις απόψεις μου με συμφοιτητές/τριες.	3,64	1,118
Διαμοιράζομαι μαθησιακούς πόρους με συμφοιτητές/τριες.	3,63	1,075
Αναζητώ πληροφορίες και μαθησιακούς πόρους σε κοινωνικά δίκτυα.	3,61	1,120
Ενημερώνομαι για επιστημονικά θέματα.	3,49	1,118
Ενημερώνομαι για το πρόγραμμα σπουδών.	3,39	1,304
Ενημερώνομαι για μεταπτυχιακές σπουδές.	3,24	1,282
Ενημερώνομαι για το Erasmus+.	2,85	1,339

Πίνακας 5: Τρόποι αξιοποίησης των ΜΚΔ

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των ΜΚΔ (ΕΕ3)

Στο ερώτημα «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην επικοινωνία και συνεργασία με τους/τις συμφοιτητές/τριες σας;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριών παρουσιάζονται στο Πίνακα 6, όπου φαίνεται πως συμφωνούν πως η επικοινωνία είναι το σημαντικότερο πλεονέκτημα των ΜΚΔ.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Επικοινωνώ με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου συχνά.	4,00	,976
Ενημερώνομαι συνεχώς για θέματα που ενδιαφέρουν.	3,89	,981
Συνεργάζομαι με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου συχνά.	3,76	1,100
Ενημερώνομαι για κοινωνικά θέματα και εκδηλώσεις στο Πανεπιστήμιο.	3,64	1,046
Ενημερώνομαι για θέματα του φοιτητικού συλλόγου και των φοιτητικών παρατάξεων.	3,24	1,259
Επικοινωνώ με φοιτητές/τριες από διαφορετικά Πανεπιστήμια.	2,98	1,306

Συμμετέχω σε ομάδες με κοινά ενδιαφέροντα.	2,94	1,234
Αναπτύσσω διασταυρούμενες σχέσεις με τους/τις συμφοιτητές/τριες μου (π.χ. καλλιτεχνικά ταλέντα, αθλητισμός και κοινά ενδιαφέροντα).	2,82	1,214

Πίνακας 6: Ρόλος των ΜΚΔ στην επικοινωνία και συνεργασία με τους/τις συμφοιτητές/τριες

Στο ερώτημα «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην προσωπική σας βελτίωση;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριών παρουσιάζονται στο Πίνακα 7, όπου οι φοιτητές/τριες φαίνεται να συμφωνούν πως τα ΜΔΚ τους βοηθούν κυρίως να μάθουν νέες πληροφορίες και να έχουν μια ευρύτερη αντίληψη των πραγμάτων σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Μαθαίνω νέες πληροφορίες.	4,07	,852
Αποκτώ καλύτερη αντίληψη παγκόσμιων και τοπικών ζητημάτων.	3,79	,977
Ενημερώνομαι για ευκαιρίες απασχόλησης.	3,63	1,060
Διευρύνω τις κοινωνικές μου επαφές.	3,62	1,073
Αναπτύσσω τις προσωπικές και επικοινωνιακές μου δεξιότητες.	3,53	1,067
Διευρύνω τις επαγγελματικές μου επαφές.	3,31	1,145
Θυμάμαι ιστορικά γεγονότα.	3,30	1,154

Πίνακας 7: Ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην προσωπική βελτίωση των φοιτητών/τριων

Στο ερώτημα «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην ενίσχυση των σπουδών σας;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριών παρουσιάζονται στο Πίνακα 8, όπου οι φοιτητές/τριες φαίνεται να συμφωνούν σε μέτριο βαθμό πως τα ΜΔΚ τους βοηθούν να μελετήσουν αυτόνομα και με μεγαλύτερη ευκολία.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Μελετώ αυτόνομα.	3,42	1,153
Ολοκληρώνω την ερευνητική μου μελέτη πιο εύκολα.	3,36	1,220
Κατανοώ και λύνω προβλήματα μελέτης πιο εύκολα.	3,31	1,147
Αποκτώ θετική στάση απέναντι στη μελέτη και την εργασία.	3,29	1,022
Ολοκληρώνω τη μελέτη μου πιο γρήγορα.	3,10	1,242
Εστιάζω περισσότερο σε δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής.	2,84	1,169

Πίνακας 8: Ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην ενίσχυση των σπουδών των φοιτητών/τριων

Στο ερώτημα «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην πρόκληση άγχους και μοναξιάς;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριών παρουσιάζονται στο Πίνακα 9 και φαίνεται πως οι φοιτητές δεν συμφωνούν με τα αρνητικά χαρακτηριστικά των ΜΚΔ.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Με αγχώνουν.	2,87	1,242
Μου προκαλούν πλήξη.	2,54	1,163
Με κάνουν να νιώθω μόνος/η.	2,42	1,138
Με κάνουν να νιώθω άρρωστος/η και μη υγιής.	2,22	1,184

Πίνακας 9: Ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην πρόκληση άγχους και μοναξιάς των φοιτητών/τριων

Στο ερώτημα «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην πρόκληση απόσπασης προσοχής και κάμψη των σπουδών σας;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριών παρουσιάζονται στο Πίνακα 10 και φαίνεται πως οι φοιτητές/τριες συμφωνούν με την επίδραση των ΜΚΔ αναφορικά με την διάσπαση προσοχής.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Μου αποσπούν την προσοχή εύκολα.	3,76	1,238
Με αποτρέπουν από το να ολοκληρώνω τη μελέτη μου εγκαίρως.	3,26	1,266
Με αποτρέπουν από το να συγκεντρώνομαι περισσότερο σε δραστηριότητες γραφής και ανάγνωσης.	3,24	1,315
Με αποτρέπουν από το να ολοκληρώνω την εργασία μου εγκαίρως.	3,14	1,301
Μειώνουν τη βαθύτερη σκέψη μου.	2,72	1,332
Μειώνουν τις γραμματικές και συντακτικές δεξιότητές μου.	2,71	1,252
Με αποτρέπουν από το να θυμάμαι βασικές γνώσεις και δεξιότητες.	2,54	1,213

Πίνακας 10: Ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην πρόκληση απόσπασης προσοχής και κάμψη των σπουδών των φοιτητών/τριων

Τέλος, στο ερώτημα «Σε ποιο βαθμό συμφωνείτε ή διαφωνείτε για το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην ιδιωτικότητα και ασφάλειά σας;» οι απαντήσεις των φοιτητών/τριών παρουσιάζονται στο Πίνακα 11 και οι φοιτητές/τριες συμφωνούν πως τα ΜΔΚ όντως τους δημιουργούν ανησυχίες περί ιδιωτικότητας και ασφάλειας.

	Μέση Τιμή	Τυπική Απόκλιση
Αυξάνουν ανησυχίες για την ιδιωτικότητα.	3,80	1,061
Αυξάνουν ανησυχίες για την ασφάλεια.	3,76	,998
Αυξάνουν ανησυχίες για την πνευματική ιδιοκτησία.	3,57	1,086
Με κάνουν να νιώθω ανασφαλής να δημοσιοποιώ προσωπικές λεπτομέρειες για λόγους κλοπής προσωπικών πληροφοριών.	3,44	1,187

Πίνακας 11: Ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην ιδιωτικότητα και ασφάλεια των φοιτητών/τριων

Συζήτηση

Βάση των αποτελεσμάτων από την ανάλυση των απαντήσεων του δείγματος της παρούσας έρευνας, προκύπτει πως ένα μεγάλος αριθμός φοιτητών/τριών αφιερώνει πολλές ώρες ανά ημέρα στην χρήση των ΜΚΔ και μάλιστα ο αριθμός αυτός αυξάνει όσο μικρότερη είναι η ηλικία τους, ενώ το 68% του δείγματος δήλωσε πως διαθέτει λογαριασμό σε 4 έως και 6 ΜΚΔ. Οι συγκεκριμένες μετρήσεις συμφωνούν με τα

αποτελέσματα άλλων αντίστοιχων έρευνών, όπως για παράδειγμα των Βλαχοπάνου & Παπαδάκης (2019), Kolhar et al. (2021), Wang et al. (2021) και Khan et al. (2021). Ενώ, όπως διαπιστώθηκε και στην έρευνα των Leyrer-Jackson & Wilson (2018), οι φοιτήτριες που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται να χρησιμοποιούν περισσότερα ΜΚΔ από τους φοιτητές.

Η έρευνα ανέδειξε ως αρκετά δημοφιλή ΜΚΔ, μεταξύ των φοιτητών/τριών του δείγματος, το Instagram και το YouTube, ως μέτρια δημοφιλή αναδείχθηκαν το Tik Tok, το Viber και το Facebook, ενώ ως λίγο δημοφιλή αναδείχθηκαν το Pinterest, το Skype, το WhatsApp, το Snapchat, το Twitter/X και το LinkedIn. Επιπρόσθετα, διαπιστώθηκε ότι το Instagram είναι πιο δημοφιλές στην ηλικιακή ομάδα 18-22 και παρατηρήθηκε ότι η αύξηση της ηλικίας οδηγούσε σε μείωση στο βαθμό χρήσης του, ενώ το λιγότερο δημοφιλές Viber παρατηρήθηκε ότι έχει το μεγαλύτερο βαθμό χρήσης στην ηλικιακή ομάδα 31-40. Το Facebook και το Skype, τα οποία συγκαταλέγονται κι αυτά στα λιγότερο δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα, παρατηρήθηκε ότι έχουν τη μεγαλύτερη απήχηση στους/στις διδακτορικούς φοιτητές/τριες και τη μικρότερη στους/στις προπτυχιακούς φοιτητές/τριες. Με το σκεπτικό ότι η ιδιότητα των φοιτητών/τριών συνεπάγεται και αύξηση της ηλικίας τους, μπορεί να θεωρηθεί ότι η αύξηση της ηλικίας οδηγεί και σε αύξηση στο βαθμό χρήσης τους. Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν κάποιες έρευνες αναφορικά με την δημοφιλία του Instagram στους φοιτητές/τριες (Kolhar et al., 2021), ενώ έρχονται σε αντίθεση αναφορικά με την δημοφιλία του Facebook, του Twitter/X και του Snapchat (Salloum et al., 2018· Jeri-Yabar et al., 2019· Mahdi, 2019· Aljuboori et al., 2020).

Αναφορικά με τη σχέση των ΜΚΔ με τα επίσημα κανάλια επικοινωνίας του Πανεπιστημίου, μεγάλο μέρος του δείγματος θεωρεί πως τα ΜΚΔ είναι ευκολότερα στη χρήση, παρέχουν αμεσότερη πληροφόρηση και προτιμούν να επικοινωνούν με τους/τις συμφοιτητές/τριες τους και να ενημερώνονται για φοιτητικά θέματα από αυτά, εύρημα που συμφωνεί με την έρευνα των Mahdi (2019), Aljuboori et al. (2020) και Khan et al. (2021). Οι φοιτήτριες που συμμετείχαν στην έρευνα, διαπιστώθηκε πως προτιμούν περισσότερο από τους φοιτητές, να ενημερώνονται για φοιτητικά θέματα από τα ΜΚΔ.

Σε σχέση με το θέμα της ασφάλειας και αξιοπιστίας των ΜΚΔ, οι περισσότεροι φοιτητές/τριες του δείγματος δήλωσαν πως δεν θεωρούν τα ΜΚΔ περισσότερο

ασφαλή από τα ακαδημαϊκά κανάλια επικοινωνίας, συμφωνώντας με τον Τίγκα (2016). Επίσης, θεωρούν πως η πληροφόρηση από τα ΜΚΔ δεν είναι το ίδιο αξιόπιστη, γεγονός που δεν επιβεβαιώνεται σε αντίστοιχες έρευνες, όπως αυτές των Aljuboori et al. (2020) και Valdez et al. (2020).

Αναφορικά με τον τρόπο αξιοποίησης των ΜΚΔ, η πλειοψηφία του δείγματος της έρευνας δήλωσε πως συνεργάζεται με τους/τις συμφοιτητές/τριες στα πλαίσια του μαθήματος, όπως επίσης έχουν δείξει οι έρευνες των Bouton et al. (2021) και των Wang et al. (2021). Οι φοιτήτριες δε, διαπιστώθηκε ότι συνεργάζονται περισσότερο σε σχέση με τους φοιτητές. Λαμβάνοντας υπόψιν και τη διαφοροποίηση που διαπιστώθηκε ανάμεσα στα φύλα ως προς τον αριθμό των ΜΚΔ που χρησιμοποιούν και την προτίμηση να ενημερώνονται για φοιτητικά θέματα από αυτά, προκύπτει πως γενικά οι φοιτήτριες κάνουν μεγαλύτερη χρήση των κοινωνικών δικτύων από τους φοιτητές. Στο πλαίσιο της ενημέρωσης τους από τα ΜΚΔ, δήλωσαν πως κυρίως τους ενδιαφέρει η πληροφόρηση για το πρόγραμμα σπουδών.

Ως προς τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των ΜΚΔ, οι φοιτητές/τριες επικεντρώθηκαν στην επικοινωνία και συνεργασία, στην προσωπική τους βελτίωση, στην ενίσχυση των σπουδών τους, στην πρόκληση άγχους και μοναξιάς, απόσπασης προσοχής και κάμψη των σπουδών τους και θέματα ιδιωτικότητας και ασφάλειας. Γενικά, ο ρόλος που διαδραματίζουν τα κοινωνικά δίκτυα ως προς την επικοινωνία και τη συνεργασία μεταξύ των φοιτητών/τριων, επαληθεύτηκε από τις περισσότερες έρευνες της βιβλιογραφικής ανασκόπησης.

Αναφορικά με το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην προσωπική τους βελτίωση, οι φοιτητές/τριες δήλωσαν ότι μαθαίνουν νέες πληροφορίες, αποκτούν καλύτερη αντίληψη παγκόσμιων και τοπικών ζητημάτων, αναπτύσσουν τις προσωπικές και επικοινωνιακές τους δεξιότητες, διευρύνουν τις κοινωνικές τους επαφές και ενημερώνονται για ευκαιρίες απασχόλησης. Οι θετικές επιπτώσεις από τη χρήση των κοινωνικών δικτύων φάνηκαν και στην έρευνα των Aljuboori et al. (2020), García et al. (2020) και Hinojo-Lucena et al. (2020), όπου φαίνεται πως γενικά οι φοιτητές/τριες αντιλαμβάνονται τα ΜΚΔ ως ένα σημαντικό παράγοντα ευαισθητοποίησης της κοινωνίας. Αναφορικά με το ρόλο των ΜΚΔ στην ενίσχυση των σπουδών τους, οι περισσότεροι/ες πιστεύουν πως απλά τους/τις βοηθούν να μελετούν αυτόνομα, κάτι το οποίο προκύπτει και από την έρευνα των Issa et al. (2021).

Σε σχέση με ζητήματα πρόκλησης άγχους και απομόνωσης, το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος δήλωσε πως δεν συμφωνεί με τις αρνητικές επιπτώσεις από την χρήση των ΜΚΔ, σε αντίθεση με τα αποτελέσματα της έρευνας των Aljuboori et al. (2020), Kolhar et al. (2021) και Issa et al. (2021), όπου ένα υψηλό ποσοστό φοιτητών/τριών θεωρεί πιθανό τα ΜΚΔ να επηρεάσουν αρνητικά την υγεία, τον ψυχισμό και την κοινωνικοποίηση τους. Επίσης, αν και αρκετοί/ες φοιτητές/τριες δήλωσαν πως τα ΜΚΔ μπορούν να αποσπούν την προσοχή τους, εντούτοις δεν πιστεύουν πως αυτό επηρεάζει τις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις σε μεγάλο βαθμό.

Τέλος, οι περισσότεροι/ες φοιτητές/τριες του δείγματος θεωρούν πως εγείρονται ζητήματα ιδιωτικότητας, ασφάλειας και πνευματικής ιδιοκτησίας μέσα από την χρήση των ΜΚΔ, όπως έδειξαν και οι έρευνες των Aljuboori et al. (2020), Al-Rahmi et al. (2020), Issa et al. (2021) και Wang et al. (2021).

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία διερεύνησε τον ρόλο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) ως εναλλακτικού διαύλου επικοινωνίας και συνεργασίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, θέτοντας κάποια βασικά ερευνητικά ερωτήματα στη βάση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που προηγήθηκε.

Από την ανάλυση των απαντήσεων ενός δείγματος ευκολίας 235 φοιτητών/τριων το ακαδημαϊκό έτος 2023-24, διαπιστώθηκε πως αφιερώνουν αρκετές ώρες την ημέρα στη χρήση των ΜΚΔ, χρησιμοποιούν αρκετά από αυτά και η πλειοψηφία τα αξιολογεί για μαθησιακούς σκοπούς και θεωρεί ότι έχουν πολλά πλεονεκτήματα, με κυριότερο το ρόλο των κοινωνικών δικτύων στην επικοινωνία και συνεργασία, αλλά και μειονεκτήματα, όπως ότι προκαλούν απόσπαση προσοχής και αυξάνουν τις ανησυχίες για την ιδιωτικότητα και την ασφάλεια.

Βασικό συμπέρασμα της έρευνας είναι πως τα ΜΚΔ αποτελούν ένα ψηφιακό μέσο με αρκετά πλεονεκτήματα, κυρίως σε επίπεδο επικοινωνίας και αλληλοεπίδρασης μεταξύ της φοιτητικής κοινότητας, λειτουργώντας σε ένα άτυπο, μη θεσμικό πλαίσιο ενημέρωσης, πληροφόρησης και συνεργασίας. Γεγονός το οποίο, ως μια «ακαδημαϊκή πραγματικότητα», επιβεβαιώνεται και από ένα σύνολο ερευνών σε διεθνές επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα θα πρέπει να λάβουν σοβαρά υπόψιν τους, τόσο την ευρεία διάδοση των ΜΚΔ στη φοιτητική

κοινότητα, όσο και τα πλεονεκτήματα και τις δυνατότητες που αυτά προσφέρουν και να τα εντάξουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, κυρίως με όρους συμπληρωματικότητας και διασύνδεσης με τα θεσμικά συστήματα επικοινωνίας, πληροφόρησης και διαχείρισης της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ιδιαίτερα, μετά και την εμπειρία της πανδημίας, οι συνθήκες ίσως είναι ευνοϊκότερες για την αξιοποίησή των ΜΚΔ στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να λειτουργήσει ενδο-πανεπιστημιακό κοινωνικό δίκτυο υποστηρίζοντας μια κοινότητα φοιτητών/τριών υπό την εποπτεία του οικείου πανεπιστημίου. Η κοινότητα αυτή, όντας ασφαλής, αξιόπιστη, ενδιαφέρουσα, συλλεκτική και τεχνολογικά ικανή, θα μπορούσε να προσελκύσει την ενεργή συμμετοχή των φοιτητών/τριων και να αμβλύνει σε μεγάλο βαθμό τα οποία αρνητικά στοιχεία απορρέουν από την χρήση των ΜΚΔ ευρείας χρήσης. Ταυτόχρονα, οι διδάσκοντες/ουσες θα μπορούσαν να προσαρμόσουν το μάθημά τους συμπεριλαμβάνοντας τη χρήση τέτοιων κοινοτήτων, δημιουργώντας ένα ευρύτερο, ψηφιακά διαμεσολαβούμενο, μαθησιακό οικοσύστημα. Αυτό βέβαια προϋποθέτει την βελτίωση της ψηφιακής ικανότητας (digital competence) των φοιτητών/τριών, την ανάπτυξη νέων στρατηγικών αναζήτησης και μελέτης, και την ανάπτυξη μεταγνωστικών δεξιοτήτων από μέρους τους.

Ως περιορισμός της παρούσας έρευνας θα μπορούσε να θεωρηθεί το γεγονός πως καθώς ο αριθμός των σχετικών ερευνών στην Ελλάδα είναι μικρός, δεν υπήρχε η δυνατότητα σύγκρισης των αποτελεσμάτων. Επίσης, η συμμετοχή των γυναικών στην έρευνα ήταν πολύ μεγαλύτερη από αυτή των ανδρών, οι περισσότεροι/ες ήταν ηλικίας 18-22 ετών, η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων/ουσών ήταν προπτυχιακοί/ές φοιτητές/τριες, κυρίως από το Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Το γεγονός πως το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε ερωτήσεις κλειστού τύπου, δεν έδωσε την δυνατότητα συλλογής και ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, κάτι που θα πρέπει να προβλεφθεί σε μελλοντικές αντίστοιχες έρευνες. Η συγκεκριμένη έρευνα θα μπορούσε να επαναληφθεί με μεγαλύτερη αντιπροσωπευτικότητα πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και τμημάτων, έτσι ώστε να υπάρξουν επαρκή δεδομένα για την πλήρη κατανόηση των μοτίβων χρήσης των ΜΚΔ από τους

φοιτητές/τριες, με ταυτόχρονη διερεύνηση των απόψεων και πρακτικών του ακαδημαϊκού και επιστημονικού προσωπικού.

Τέλος, καθώς πολλά πανεπιστημιακά ιδρύματα χρησιμοποιούν ήδη τα κοινωνικά δίκτυα για άλλους σκοπούς, όπως η διαφήμιση, θα μπορούσε να υπάρξει συμμετοχή και διερεύνηση των απόψεων και άλλων χρηστών των ΜΚΔ, όπως των αποφοίτων των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Ahmed, M., Dar, M., Tahir, R. M. & Masood, F. (2018). Impact of social media on academic: A quantitative study. In *2018 International Conference on Computing, Mathematics and Engineering Technologies (iCoMET)*, 3-4 March 2018 (pp. 1-5). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICOMET.2018.8346373>
- Aljuboori, A. F., Fashakh, A. M. & Bayat, O. (2020). The impacts of social media on university students in Iraq. *Egyptian Informatics Journal*, 21(3), 139-144. <https://doi.org/10.1016/j.eij.2019.12.003>
- Anderson, T. (2005). *Distance learning - Social software's killer ap?* Open & Distance Learning Association of Australia. <http://hdl.handle.net/2149/2328>
- Ansari, J. A. N. & Khan, N. A. (2020). Exploring the role of social media in collaborative learning in the new domain of learning. *Smart Learning Environments*, 7, 1-16. <https://doi.org/10.1186/s40561-020-00118-7>
- Ashraf, M. A., Khan, M. N., Chohan, S. R., Khan, M., Rafique, W., Farid, M. F. & Khan, A. U. (2021). Social Media Improves Students' Academic Performance: Exploring the Role of Social Media Adoption in the Open Learning Environment among International Medical Students in China. *Healthcare*, 9(10), 1272. <https://doi.org/10.3390/healthcare9101272>
- Bouton, E., Bar Tal, S. & Asterhan, C. S. C. (2021). Students, social network technology and learning in higher education: Visions of collaborative knowledge construction vs. the reality of knowledge sharing. *The Internet and Higher Education*, 49, 100787. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2020.100787>
- Castells, M. (2004). Afterword: Why networks matter. In H. McCarthy, P. Miller & P. Skidmore (Eds.), *Network logic: Who governs in an interconnected world?* (pp. 221-225). Demos.
- Chen, B., & Bryer, T. (2012). Investigating instructional strategies for using social media in formal and informal learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(1), 87-104. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v13i1.1027>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K.R.B. (2011). *Research methods in education*. Routledge.
- Creswell, J. (2012). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research (4th Edition)*. Pearson.
- Dohn, N. (2009). Web 2.0-mediated Learning Inherent Tensions and Evident Challenges. *International Journal of Computer-Supported Collaborative Learning*, 4, 343-363. <https://doi.org/10.1007/s11412-009-9066-8>
- Dumpit, D. Z. & Fernandez, C. J. (2017). Analysis of the use of social media in Higher Education Institutions (HEIs) using the Technology Acceptance Model. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14(1), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0045-2>
- Dunn, O. J. (1964). Multiple comparisons using rank sums. *Technometrics*, 6, 241-252. <https://doi.org/10.1080/00401706.1964.10490181>
- García, A.-C., Gil-Mediavilla, M., Álvarez, I. & Casares, M.d.I.Á. (2020). The Influence of Social Networks within Educational and Social Fields: A Comparative Study between Two Generations of Online Students. *Sustainability*, 12(23), 9946. <https://doi.org/10.3390/su12239941>
- Gibson, J., J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Psychology Press.

- Hinojo-Lucena, F. J., Aznar-Díaz, I., Cáceres-Reche, M. P. & Romero-Rodríguez, J. M. (2020). Use of social networks for international collaboration among medical students. *Educación Médica*, 21(2), 137-141. <https://doi.org/10.1016/j.edumed.2018.08.009>
- Issa, T., Alqahtani, S. G. B., Al-Oqily, I., Baltaci Goktalay, S., Köse, U., Issa, T., Salih, B. A. & Almufaraj, W. K. (2021). Use of social networking in the Middle East: student perspectives in higher education. *Heliyon*, 7(4), e06676. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06676>
- Jafee, D. (2003). Virtual transformation: Web-based technology and pedagogical change. *Teaching Sociology*, 31(2), 227-236. <https://doi.org/10.2307/3211312>
- Jeri-Yabar, A., Sanchez-Carbonel, A., Tito, K., Ramirez-delCastillo, J., Torres-Alcantara, A., Denegri, D. & Carreazo, Y. (2019). Association between social media use (Twitter, Instagram, Facebook) and depressive symptoms: Are Twitter users at higher risk?. *International Journal of Social Psychiatry*, 65(1), 14-19. <https://doi.org/10.1177/0020764018814270>
- Khan, M. N., Ashraf, M. A., Seinen, D., Khan, K. U. & Laar, R. A. (2021). Social media for knowledge acquisition and dissemination: The impact of the COVID-19 pandemic on collaborative learning driven social media adoption. *Frontiers in Psychology*, 12, 648253. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.648253>
- Kolhar, M., Kazi, R. N. A. & Alameen, A. (2021). Effect of social media use on learning, social interactions, and sleep duration among university students. *Saudi journal of biological sciences*, 28(4), 2216-2222. <https://doi.org/10.1016/j.sjbs.2021.01.010>
- Kostas, A. & Sofos, A. (2017). Peer Support during Student Teachers' Practicum: A Case Study using a Web 2.0 Community on the Cloud. *Open Education The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 13(2), 46-61. <https://doi.org/10.12681/jode.13877>
- Lau, W. W. F. (2017). Effects of social media usage and social media multitasking on the academic performance of university students. *Computers in human behavior*, 68, 286-291. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.043>
- Leyrer-Jackson, J. M. & Wilson, A. K. (2018). The associations between social-media use and academic performance among undergraduate students in biology. *Journal of biological education*, 52(2), 221-230. <https://doi.org/10.1080/00219266.2017.1307246>
- Mahdi, M. A. (2019). Undergraduate Students' Perceptions toward Social Media Usage and Academic Performance: A Study from Saudi Arabia. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 14(3), 61-79. <https://doi.org/10.3991/ijet.v14i03.9340>
- McLoughlin, C., & Lee, M., J., W. (2008). The Three P's of Pedagogy for the Networked Society: Personalization, Participation, and Productivity. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(1), 10-27.
- Özmen, B., & Atici, B. (2014). Learners' Views Regarding the Use of Social Networking Sites in Distance Learning. *The international review of research in open and distance learning*, 15(4), 21-42. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v15i4.1790>
- Petrovic, N., Jeremic, V., Cirovic, M., Radojicic, Z., & Milenkovic, N. (2014). Facebook Versus Moodle in Practice. *American Journal of Distance Education*, 28(2), 117-125. <https://doi.org/10.1080/08923647.2014.896581>
- Rahman, S., Ramakrishnan, T. & Ngamassi, L. (2020). Impact of social media use on student satisfaction in Higher Education. *Higher Education Quarterly*, 74(3), 304-319. <https://doi.org/10.1111/hequ.12228>

- Robson, C. (2010). *Real-world research. A medium for social scientists and professional researchers*. Gutenberg.
- Salloum, S., Maqableh, W., Mhamdi, C., Al Kurdi, B. & Shaalan, K. (2018). Studying the Social Media Adoption by university students in the United Arab Emirates. *International Journal of Information Technology and Language Studies*, 2(3), 83-95. <https://journals.sfu.ca/ijitls/index.php/ijitls/article/view/48>
- Selwyn, N. (2009). Faceworking: exploring students' education-related use of Facebook. *Learning, Media and Technology*, 34(2), 157-174. <https://doi.org/10.1080/17439880902923622>
- Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for a digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1), 3-10. https://www.itdl.org/Journal/Jan_05/article01.htm
- Smith, E. E. (2017). Social media in undergraduate learning: categories and characteristics. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14(1), 12. <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0049-y>
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International journal of medical education*, 2, 53. <https://doi.org/10.5116/ijme.4dfb.8dfd>
- Wang, W., Lam, E. T. H., Chiu, D. K. W., Lung, M. M.-w. & Ho, K. K. W. (2021). Supporting higher education with social networks: trust and privacy vs perceived effectiveness. *Online Information Review*, 45(1), 207-219. <https://doi.org/10.1108/OIR-02-2020-0042>
- Valdez, G.F.D., Cayaban, A.R.R., Al-Fayyadh, S., Korkmaz, M., Obeid, S., Sanchez, C.L.A., Ajzoon, M.B., Fouly, H. & Cruz, J.P. (2020). The utilization of social networking sites, their perceived benefits and their potential for improving the study habits of nursing students in five countries. *BMC Nursing*, 19(52), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s12912-020-00447-5>
- van Teijlingen, E. R. & Hundley, V. (2001). The Importance of Pilot Studies. *Social Research Update*, 35, 1-4. <https://doi.org/10.7748/ns2002.06.16.40.33.c3214>
- Βλαχοπάνου, Π. & Παπαδάκης, Σ. (2019). Ο ρόλος των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στη συνεργατική μάθηση και στην επίδοση φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(2), 124-143. <https://doi.org/10.12681/jode.10243>
- Ετεοκλέους-Γρηγορίου, Ν., & Μάνιου, Θ. (2012). Η αξιοποίηση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση: Μια εμπειρική διερεύνηση σε φοιτητές στην Κύπρο. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 171, 89-119.
- Κώστας, Α. (2018). Από το Web 2.0 στη Μάθηση 2.0: πως η δυνατότητα (affordance) του Μέσου διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο μάθησης. Στο Α. Σοφός, Γ. Λιαράκου, Π. Καραμούζης, Β. Καζούλλη & Α. Κώστας (Επιμ.), *Εκπαίδευση με Χρήση Νέων Τεχνολογιών. Νέα Μέσα – Νέα Μάθηση*; (σελ. 63-80). Γρηγόρης.
- Κωτσίδης, Κ. & Αναστασιάδης, Π. (2019). Κοινωνικά Δίκτυα και Εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Από την θεωρία στην πράξη. Στο Γ. Κουτρομάνος & Λ. Γαλάνη (Επιμ.), *6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ενταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία»*, 18-20 Οκτωβρίου 2019 (σσ. 192-203). ΕΚΤ. <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/3641>
- Μανούσου, Ε. & Χαρτοφύλακα, Τ. (2011). Κοινωνικά δίκτυα και μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην εξ αποστάσεως τριτοβάθμια εκπαίδευση. Στο *2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ενταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία»*, 28-30 Απριλίου 2011 (σσ. 497-510). Πάτρα. <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/4804>

Σοφός, Α, & Κρον, F. (2010). *Αποδοτική διδασκαλία με τη χρήση μέσων*. Γρηγόρης.

Τίγκας, Ι. (2016). Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ως εργαλεία επικοινωνίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Η οπτική των φοιτητών του ΕΑΠ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12(3), 106-199.
<https://doi.org/10.12681/jode.10243>